

„ДА ПЕЧА ЛИ, ДА СЕЧА ЛИ?“

(За морфонологичните алтернации в устната реч)

Йорданка Велкова

(София, България)

Обект на изследване в работата е медийната реч от национални и регионални телевизии. Целта е да бъдат разгледани някои морфонологични алтернации в глаголното словоизменение. В изследването се прави съпоставка между морфонологичните фонемни и акцентни алтернации в устната комуникация и граматичната норма, като се очертават различия както в природата на доминиращите морфонологични средства, така и в тяхната функционалност и фреквентност.

1. Въведение

Целта на работата е да бъдат разгледани някои морфонологични алтернации в глаголното словоизменение. Основен обект на изследване е устната комуникация, и по-конкретно медийната реч, проучвана в рамките на проекта *Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език*. За целите на изследването бяха прослушани около 600 минути записи на предавания от национални и регионални медии, сред които: предаването “Референдум” по БНТ, „Часът на Росен Петров” по БТВ, “Споделено с Камелия” по ТВ 7, „7-мо авеню” по ТВ 7, записи от провеждането на т.нар. фокус групи в Добричко, записи от новините на петричката кабелна телевизия „БАЦ” и др. Изпълнението на поставената цел е свързано със следните задачи 1) да се съпоставят устната комуникация и граматичната норма според броя, природата и функцията на фонемните и акцентните алтернации с граматическо значение (т.нар. морфонологични алтернации); 2) да се опише функционалността, фреквентността и стабилността на алтернациите, които поддържат опозициите **1л.ед.ч.**, **3л.мн.ч.-всички останали форми** (по-нататък вс.ост.ф.) и **сегашно време-**

аорист в устната комуникация. В обсега на интерес е също въпросът за отношението между морфонологичните алтернации и тенденцията в устната комуникация да намалява *разнообразието или вариативността на маркерите за определено граматическо значение* (Тишева 2006). Предварителната хипотеза е, че броят на средствата, които маркират граматически противопоставяния, е по-малък в устната комуникация в сравнение с граматичната норма.

2. Опозицията 1л.ед.ч., 3л.мн.ч. сег. вр. — вс.ост.ф.

Тази опозиция се наблюдава при глаголи от 1. разред на I спрежение от типа *пека, сека, река, влека, тека*. Действието на историческата палатализация е причина за вариативността на коренната морфема в парадигмата: във формите за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. аломорфът завършва на веларна съгласна (-пек-), а във всички останали форми – на посталвеолна съгласна (-печ-). Наблюдава се противопоставянето *пека, печат – печеш, пече, печем, печете*. Опозицията **1л.ед.ч., 3л.мн.ч.-вс.ост.ф.** в частната парадигма на сегашно време се поддържа от морфонологична фонемна алтернация *к-ч*. Формално граматичната функция на редуването може да бъде изразена така: [к-ч] = [1л.ед.ч., 3л.мн.ч. сег.вр. – вс. ост.ф.].

В устната комуникация редуването *к~ч* от типа *веларна-посталвеолна съгласна* се неутрализира и опозицията **1л.ед.ч., 3л.мн.ч.-вс.ост.ф.** не е морфонологично маркирана. Във всички форми се обобщава аломорфът на посталвеолна съгласна: *печа, печеш, пече, печем, печете, печат*. Част от примерите, които потвърждават разпространението на явлението в медийната реч, са:

1. предизборните кампании вече **течат** по телевизиите*
2. повечето кандидати вече се **печат** на бавен огън ако мога така да се изразя
3. опасявам се нашите зрители да не **речат** че ги занимаваме с ненужни теми за скъпи стоки в тая криза

Обобщаването на аломорф **-ч** в частната парадигма на сегашно време показва стремеж към парадигматично изравняване на

---

* Не се използва фонетично записване в транскрипцията; не се означават също и пунктуационните знаци.

словоформите в устната комуникация. Това води до нестабилност, неустойчивост на морфонологичните средства и следователно до намаляване на техния брой. Афиксите се оказват единственото и достатъчно средство за диференцирането на словоформите в сегашно време; включването на помощни средства би натоварило глаголната система.

Стабилността на една алтернацията много често зависи от честотата на морфемата, в която тя се среща, както и от морфологичната категория, която тя маркира. Тъй като словоформите, образувани с аломорф на веларна съгласна, са по-рядко срещани, по аналогия в парадигмата се обобщава по-разпространеният модел с аломорф на посталвеолна съгласна (вж. повече за обобщаване на основа на посталвеолна съгласна при Венедиктов 1971, Антонова-Василева 1994/1995, Скатън 1990).

Възможно е явлението да се е разпространило в устната комуникация под диалектно влияние. Според карта №132 от Обобщаващия том на Българския диалектен атлас:

а) аломорф на веларна съгласна във формите за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. (**пека, пекат**) се открива в: Свищовско, Севлиево, Казанлъшко, Карнобатско – на **североизток**; на **югоизток** – Странджа, Лозенградско, Одринско; на **югозапад** – източно от Благоевград включва Санданско, Гоцеделчевско, Воловишко, Зиляховско, Драмско, Девинско, Смолянско, Кърджалийско, Момчилградско, Крумовградско, Ивайловградско, Ксантийско, Гюмюрджинско (БДА 2001)

б) аломорф на посталвеолна съгласна във формите за 1л.ед.ч. и 3л.мн.ч. (**печа, печат**) е разпространен в: **подбалканските говори** (Чирпанско, Новозагорско, Сливенско), **тракийските диалекти** (Димитровградско, Тополовградско, Свиленградско, Димотишко, Дедегачко), Източна Македония, българските говори в Румъния и др. (БДА 2001)

Има и още една възможна причина за дистрибуция на формите с **ч** в устаната комуникация. Фонемните редувания в словоизменението много често затрудняват възпроизвеждането на речта. Това е и една от причините в устната комуникация да се предпочитат полесните за възпроизвеждане варианти. Изравняването на формите в глаголната парадигма потвърждава стремежа за опростяване и езикова икономия в устната комуникация.

Според граматичната норма алтернатията от типа *веларна-посталвеолна съгласна* не е единствената, която има функцията да поддържа опозицията **1л.ед., 3л.мн.ч.-вс.ост.ф.** Същата функция има и редуването от типа *палатална-непалатална съгласна (C~C')*, например: *горя, горят* и *гориш, гори, горим, горите*. Граматичната функция на редуването C~C' формално може да бъде представена като: [p-p'] = [1л.ед.ч., 3л.мн.ч. - вс.ост.ф.]

В устната комуникация тази алтернатия се неутрализира, съгласните се изравняват по признака 'палаталност' и се установява постоянен фонемнен състав на аломорфа в парадигмата: *горъ, горът – гориш, гори, горим, горите, горът*. Редуването C~C' се отстранява под действието на морфонологичната аналогия – аломорфът във формите за 1л.ед.ч., 3л.мн.ч. се уподобяват по фонемнен състав с аломорфа във всички останали форми. Изравняването в парадигмата личи в следните примери, взети от телевизионни предавания:

4. добре да ги о**с**тайме другите **ъ_ъ_ъ** какво **мислът**
5. на запад **говорът** за тва нещо (.)
6. те Брюксел съ сибират да решат да **сменът** едно нещо

Фонемните редувания в сегашно време от типа *палатална-непалатална съгласна* и *веларна-посталвеолна съгласна* не са необходими за поддържане на граматически опозиции в частната парадигма на сегашно време. Опозицията **1л.ед., 3л.мн.ч.-вс.ост.ф.** е морфонологично немаркирана, противопоставянето между нейните членове няма нужда да бъде подпомогнато от морфонологични средства, защото тази опозиция заема ниско място в йерархията на граматическите опозиции въобще. Неутрализацията на фонемни редуванията в сегашно време потвърждава тенденцията в устаната реч към опростяване и изравняване на словоформите в глаголната парадигма.

3. Опозицията сегашно време-аорист

Според граматичната норма редуванията от типа *ш~с, ж~з, жс~г, ч~к* поддържат опозицията **сегашно време-аорист**, например: *бърша, бършеш, бърше, бършем, бършете, бършат – бърсах, бърса, бърса, бърсахме, бърсахте, бърсах*. Граматичната функция на ал-

тернациите от този тип може да бъде формално описана така: [ш-с, ж-з, ж-г, ч-к] = [сегашно време-аорист].

Интересно е, че в устната комуникация тези редувания също се запазват, както личи от примерите:

7. **казаха** гостите ни тук на живо от студиото

8. не се **върза** на нападките приемам ги нормално

9. и медиите **дъвкаха** дъвкаха тая тема за мъжа до мене та чак си помислих че имам наистина такъв

Когато се изразява темпорално значение в устната комуникация, фонемните редувания се използват като допълнително средство за усилване на граматическото противопоставяне между **сегашно време-аорист**. За сравнение, когато противопоставянето е в рамките на една парадигма, както е при сегашно време, морфологични средства не се използват. Това потвърждава, че противопоставянето по време стои по високо в йерархията на граматическите опозиции от противопоставянето **1л.ед.ч., 3л.мн.ч. – вс.ост.ф.**

Опозицията по време в устната комуникация е морфонологично маркирана и от акцентни алтернации. За разлика от нормираната реч, където липсва противопоставяне по място на ударението между сегашно време и аорист, в устната комуникация акцентните парадигми в сегашно време и аорист не са изравнени, а се поддържа противопоставянето помежду им, например:

10. **правИ** изказвания по всички медии за реклама (.) ма тва тря да Ви кажа че не е откритие

11. и го **казА** Върховната касационна прокуратура

12. който преди малко **говорИ** че навсякъде са изравнени (.) добре кога ше се изравним със техните

Ако акцентната парадигма в сегашно време при глагола *пря* (пример 10.) е тип **a**, т.е. с ударение върху коренната морфема в цялата парадигма, в аорист акцентната парадигма е тип **b**, т.е. ударение върху аористната тематична гласна, срв. *пРавь-пРавИх*. В този случай акцентните противопоставяния поддържат темпоралната опозиция **сегашно време-аорист**, или: [a~b=сегашно време-аорист], където *a* и *b* са типовете ударение, акцентните парадигми.

4. Изводи

Направените наблюдения показват, че в устната комуникация:

- Опозицията **1л.ед.ч., 3л.мн.ч-вс.ост.ф.** в парадигмата на сегашно време се неутрализира
- Опозицията **сегашно време – аорист** е морфонологично маркирана с фонемни и акцентни алтернации; има разнообразен морфонологичен инвентар
  - Намалява броят на морфонологичните средства за поддържане на граматически опозиции; в граматичната норма броят им е по-голям
  - Съществува тенденция към парадигматично изравняване на формите (опростяване на глаголните парадигми) заради действието на морфологична аналогия в глаголната парадигма
  - Опозицията по време стои по-високо в йерархията на морфонологично маркираните граматически опозиции от позицията 1л.ед.ч., 3л.мн.ч. – вс.ост.ф.

БИБЛИОГРАФИЯ

Антонова-Василева 1993/94: Антонова, Л. Морфонологични редувания в парадигмата за сегашно време на глаголите в българските диалекти. – Бълг. ез., 1993/1994, №4, 370-374.

БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. С., 2001.

Венедиктов 1971: Венедиктов, Г. К характеристике основ настоящего времени в современных болгарских говорах. – В: Исследования по славянскому языкознанию. Москва, 1971.

Скатън 1990: Scatton, E. A. Suspension of (dis)palatalization in Southwestern Bulgarian. – В: Съпоставително езикознание, 1990, кн. 4–5, 77–83.

Тишева 2006: Тишева, Й. Българската разговорна реч в интернет. – В: *Паисиеви четения*. Научни трудове, том 44, кн. 1, сб. А, 2006. УИ “Паисий Хилендарски”, Пловдив, 2006, 277–288.

TO BAKE OR TO CHOP
(Morphonological alternation in colloquial speech)

Yordanka Velkova
(Sofia, Bulgaria)

The object of this research is media speech, recorded from national and regional television broadcasts. The aim is to examine some morphological alternations in the verbal paradigm. The study makes a comparison between morphological accent and phonemic alternations in oral communication and grammatical rule, outlining differences in both the nature of the dominant morphological tools and their functionality and frequency.